

שיעור 1: מסכת בבא מציעא - מבנה כללי

במה עוסקת מסכת בבא מציעא?

בשיעור הראשון נעסוק בנושאים שמהם מורכבת המסכת. חשוב לברר איך מסכת בנויה על מנת לדעת באיזה נושא עומדים לעסוק, גם כדי להתמצא במסכת, ויש לכך תועלת גם לצורך הזיכרון.

הנושאים במסכת

בפרק הראשון יש לנו מקרים פרטיים בענייני מציאה.

המציאות שבהן מתחיל הפרק ראשון הן מקרי קצה של אבידה – אבידה שכבר אין בה מצוות השבה.¹

מתחילת הפרק עד סוף משנה ה' מדובר במציאות שהאדם לוקח לעצמו.

משניות ו' ז' ח' עוסקות במציאות מיוחדות: למשל, מציאת שטרות וכו'.

בפרק השני חוזרים לעיקרי דיני השבת אבידה – איך מחזירים אבידה, מהי אבידה וכו'.

פרק שלישי מדבר על פיקדון – בעיקר מדובר בדיני השבת הפיקדון, טיפול ושימוש בו, ובדין שליחות יד. ויש נגיעה בדיניהם של חלק מארבעת השומרים - דיני שומר שכר ושומר חנם.

פרק רביעי בעיקרו עוסק בדיני איסור אונאה לסוגיה, אך תחילתו עוסקת בחלק מדיני קניינים - קניין כסף וקניין חליפין.

פרק חמישי עוסק באיסור ריבית.

פרק ששי וכן פרק שביעי עוסקים בדיני שכירות פועלים (אומנים, קבלנים ושכירים). בסוף פרק ז' חוזרים לדיני ארבעת השומרים.²

פרק שמיני חוזר לדיני שואל.

פרק תשיעי חוזר לדיני פועלים, אך כאלה שאינם שכירים, כגון, אריסים וחוכרים.

פרק עשירי כבר מדבר על דיני שותפים ושכנים בבית ועלייה וכו' (המאירי כותב שבעצם הוא כבר שייך למסכת ב"ב).

¹ יתכן שמדובר באבידה לאחר ייאוש, ולפי הרא"ש בסימן א', מדובר בעיר שרובה גויים.

² יש מקום לשאול: מדוע פרק ג' לא מחובר לדיני שואל וכו' בפרקים ז-ח? הרי שואל הוא אחד מארבעת השומרים.

אפשר להסביר שפרק המפקיד מאוד נושק לדיני אבידה: אבידה היא סוג של פיקדון - חפץ שלי שנמצא אצל אדם אחר, והתורה עשתה את המוצא לשומר שלו יואספתו אל תוך ביתך והיה עמך עד דרוש אחיך אותו (דברים כב, ב).

מלבד זאת מתחדש לנו במהלך פרק ב' - שיש דיני פיקדון גם באבידה בחיוב השמירה, ובפרק ג' מתחדש שיש דיני אבידה גם בפיקדון - למשל אם יש לחפץ בלאי ע"י עכברים או ריקבון וכדו'.

מסכת 'נזיקין'

ישנה גמ' (ב"ק קב, א) המתייחסת לשלושת הבבות כמו למסכת אחת המחולקת לשלושים פרקים.

(המאירי מעיר שבמסכת נזיקין לא מדובר בעניינים הכוללים דיני נפשות, מפני שאלו נתפרשו במסכת סנהדרין, והיא מסכת נפרדת לכו"ע).

ניתן להסביר את החלוקה לשלוש נושאים כלליים: מסכת בבא קמא מתייחסת באופן כללי לדיני נזיקין. מסכת בבא מציעא עוסקת במשא מתן בין אנשים והעניינים הנלווים לכך בעיקר בתחום המטלטלין. מסכת בבא בתרא עוסקת גם כן במשא ומתן, אבל מתמקדת בעיקר בנושאים של מקרקעין.³

המאירי מגדיר את הנושא של מסכת בבא מציעא: דינים ותביעות הבאות מחמת טענות בין אדם לחבירו שלא מצד היזק.

למשל, דיני הונאה – שאינם שייכים בקרקעות, ייכתבו דווקא בבבא מציעא ולא בבבא בתרא.

אפשר לחדד עפ"י דברי המאירי – גם דיני הפועלים שנתבארו במסכת הם דיון בין בעל הבית לבין הפועל, משא ומתן בין אנשים.

מסכת בבא מציעא - כינון חברה ישראלית מתוקנת

בהקדמה למסכת מוסיף הרב שטיינזלץ עניין עקרוני על יסוד דברי המאירי, שהמסכת עוסקת בדיני הטענות - כלומר, במשא ומתן בין אנשים לא בדרך היזק כמו ב"ק, אלא דרך מקח וממכר וטענות.

כאשר מגיעים לנושא של משא ומתן יש מקום לעיין: האם התורה מתערבת בנושא הזה, או שזה פשוט נושא הסכמי שנתון למנהג המדינה? האם התורה אכן צריכה להדריך בכל ענייני קניין, שכירות, שומרים, פועלים וכדו'?

אומר הרב שטיינזלץ – כל הנושאים של מסכת בבא מציעא אלו נושאי טענות, משא ומתן, שעל הקומה הזו יש התערבות של התורה וציוויים שמימיים.

למשל, דיני אבידה – לא היינו אומרים מסברא לחפש אחרי המאבד ולהחזיר.

כך גם דיני הלוואה, מקח וממכר, אונאה. כל מערכת השיווק הקיימת בחברה מבוססת על עקרונות שיש לבחון אותם לאור העניין העקרוני שבדיני אונאה, ריבית וכדו'.

התורה מתערבת בשוק ואומרת – יש פה דיני הונאה, יש "ביומו תתן שכרו", יש "כי תבוא בכרם רעך". בארבעה שומרים במיוחד – התורה ממש מתערבת ואומרת על כל שומר, אופני החיוב שלו וכו'.

זהו חידוש גדול.

³ הערת עורך (ב.ס.): עם זאת, מטבעה של מסכת בבא מציעא, שהיא בתוך, שיש בה עניינים הקרובים יותר לנושאים של ב"ק, כגון דיני גזילה שבסוף מסכת ב"ק, שיש להם נגיעות רבות במסכת, בעיקר לפרקים ראשון-שלישי. לעומת זאת, דיני קניינים וקרקעות, המרוכזים ברובם במסכת בבא בתרא, שיש להם נגיעות במסכת ב"מ בפרק רביעי ובפרקים תשיעי עשירי.

זאת ועוד, התורה הפעילה בהלכות האלה כלי תורני מובהק – שבועה.⁴ אם כן למדנו – גם המשא ומתן הפשוט שבין אנשים לא פתוח לגמרי. לתורה יש מה להגיד בזה. הקב"ה מעצב לנו את ה"בין אדם לחבירו" שלנו. בהתאם לכך כמעט כל הנושאים במסכת הם "לאחיד ולא לגוי", יש פה בעיקר כינון של **חברה ישראלית**⁵ מתוקנת.

חלק מהכיוון של תיקון החברה מכיל גם מימד של חסד. לדוג': הלוואה בלא ריבית – זה ממש חסד! הרי האדם עתיד להרוויח בעזרת הכסף שלך הרבה יותר, אולי הוא יקים מפעל גדול, למה שאתה לא תרוויח? יש אמנם מושג של עיסקא, שמאפשר שותפות ברווח, אבל עדיין מגבלות הריבית הן מאוד משמעותיות כאן. לכן, מצד אחד, כיון שמסכת בבא מציעא עוסקת בדיני ממונות שבין אדם לחבירו, יש הרבה מקום לסברא האנושית. מצד שני, כל דיני המו"מ שלנו מלווים במצוות התורה אשר מנחה אותנו בכל העניין הזה.

ענייני פרק ראשון

כעת נעסוק בפירוט הנושאים בפרק א' על פי המאירי:

- א. איך מחלקים דבר ששני אנשים מוחזקים בו?
- ב. חפץ שמוחזק בו רק אדם אחד, אלא שאדם שני מערער על חזקתו. ויש וויכוח מי זכה ראשון.
- ג. מציאות וקניינים שנעשו ע"י אחרים אך עוברים לרשותי.
- ד. מציאת שטרות - האם להחזיר או לחדול? מחדד המאירי שבמקרים האלה מבחינת המוצא השטר לא בהכרח רלוונטי, אבל מבחינת הצדדים שבשטר זה רלוונטי מאוד, אני עלול לחייב אדם שפרע כבר, או למסור גט ליד האשה וכו'.

התפר בין ב"ק לב"מ

שיטת תוספות - התוס' שואלים מה הקשר בין סוף ב"ק לתחילת מסכת ב"מ? ועונים: הקשר הוא דיני חלוקה, שכן מסכת ב"ק עוסקת בחלוקת פסולת בין האומן לבית בעל הבית. הפתרון שם לתת את הפסולת הגסה לבעה"ב ואת הדקה לאומן.

תוספות מעירים על דברי עצמם: האם יש מקום לשאלה זו אפי' למ"ד שב"ק וב"מ הם שתי מסכתות שונות? הרי בשתי מסכתות אין דיני מחלוקת ואח"כ סתם, משום שיייתכן שהמסכת השנייה נלמדה בכלל קודם למסכת הראשונה!⁶

⁴ התחום הנוסף שבו מצאנו הפעלה של כלי זה הוא לצורך שלום הבית בפרשת אישה סוטה.

⁵ ריבית לא שייכת בגוי, וכך גם איסור הונאה ומצוות השבת אבידה. גם בפרשת השומרים נאמר: 'כי יתן איש אל רעהו וכו'.

⁶ מה הסברא במחלוקת ואח"כ סתם? אם יום אחד אני מביא מחלוקת ויום אחרי אני מביא את הדין בלי מחלוקת - סימן שהכרעת. בסתם ואח"כ מחלוקת – בתחילה סתמתי, כי לימדתי באופן ראשוני. אח"כ פתחתי את השיטות השונות, ולא הכרעתי.

ומתרצים: יש לומר שבענייני פסיקת הלכה בין שתי מסכתות - אין סדר למשנה. אבל לעניין הסידור הכללי - למה רבי שיבץ את המסכת הזו לאחר זו שלפניה - לזה ודאי יש סדר הגיוני ויש להסבירו.

על פי תוס', ניתן גם לתרץ את קושיית הרשב"א מדוע פרק ראשון קודם לפרק שני, שהרי כללי דיני אבידה ומציאה נמצאים בפרק שני. הסיבה היא שהתפר עם מסכת בבא קמא הוא דרך המשנה הראשונה בפרק ראשון.⁷

שיטת הרשב"א - הרשב"א בחידושו מוצא את הקשר לפרק עשירי במסכת בבא קמא דווקא מצד נושא השבועה, שהוזכר שם בדין 'המכיר ספריו וכליו ביד אחר' (פרק י משנה ג), שהלוקח "ישבע כמה נתן ויטול". גם אצלינו במשנה מופיע 'ישבע זה ויטול, וישבע זה ויטול'. בעצם, כל דין שאיני יודע איך לפסוק אפשר להשתמש בשבועה, וזה התפר בין ב"ק לב"מ.

בעצם, ניתן לצרף לדבריו גם את דברי התוס', משום שגם הדין של 'יחלוקו' שבמשנה הוא מחודש, וגם דין ה"נשבע ונוטל" מחודש.⁸

שיטת תוס' רא"ש - בתוס' רא"ש, וכן רבי אברהם אזולאי בספרו על המשניות, אומרים כך: התוס' הציגו את שתי המשניות כהתלבטות איך לחלק ממון, אבל באופן פשוט על מה ב"ק מדברת? נזיקין. אחד מאבות הנזיקין הוא גזל (עפ"י ב"ק ד, ב).

בב"מ יש שני אנשים שמתווכחים של מי הממון. אם תתן לאחד מהאנשים את הממון, הרי עלול לצאת מזה נזק! אולי גזלת מאחד? כמעט תמיד בטוען ונטען - יש צד של גזל.

זה הצד שמשותף בין ב"ק לב"מ - אין כאן פעולת גזל, אבל יכול להיות שמסתתר כאן גזל, וכך יש לומר ביחס לכל ממון שנלקח שלא כדין, כגון: אבידה שזוכה לעצמו או לא משיב לבעלים, ריבית, הונאה, שכר שכיר וכו'. בכל המקרים הללו יש גזל או נזק ברמה מעודנת יותר.

שיטת הרמב"ם - לרמב"ם (הקדמה לפירוש המשנה) יש מבט אחר על המסכת - ב"מ מסודרת אחרי ב"ק, כיוון שבתורה אחרי פרשת נזיקין מופיעה פרשת שומרים. אמנם, קשה להסתפק בהסבר זה, שהרי ב"מ לא מדברת רק בדיני שומרים! לכן כותב הרמב"ם שהמשנה צירפה לכך גם כל הדברים המתחברים לזה העניין, אבידה שיש גם בה דיני שמירה וכו'.

לפי דרך זו, יש לשאול: כיצד דיני ריבית קשורים לענייני המסכת?

ניתן להמשיך בדרכו של הרמב"ם, ולהתבונן בסדר פרשיות התורה בפרשת משפטים, ולראות שבהמשך שם מופיעים גם דיני ריבית, דיני הלוואה, משכון, וכן

⁷ עיי' מהר"ם שמשביר את שאלת תוס' באופן דומה.

⁸ בשיעורי ר' אברום שפירא מבואר שהתוס' לא הסבירו כרשב"א, כי בב"ק השבועה היא שבועת 'נשבע ונוטל', ואילו כאן נחשב 'נשבע ונפטר'. ר' אברום תולה את המחלוקת בחקירת האחרונים בדין 'שניים או חזין' אם נקרא שמוחזקים כ"א בחצי או שניהם בהכל. לדעת תוס' כ"א נחשב מוחזק רק בחצי, לכן זו שבועה של 'נשבע ונפטר', ואין דמיון לשבועה שבב"ק, ואילו לדעת הרשב"א נחשב כל אחד כמוחזק בהכל, ולכן נחשב 'נשבע ונוטל'.

השבת אבידה והכל מיושב. ויש מקום להבין שפתחו דווקא בדיני אבידה בגלל הקשר המובהק יותר לשומרים.

ואולי גם ברמב"ם יש להכניס את סברת התוס'.

אם כן, שני ההסברים נצרכים : הסבר הרמב"ם עפ"י סדר פרשיות התורה נצרך להסברת הסדר הכללי של המסכתות, והסבר התוס' נצרך להבנת התפר שבין שתי המסכתות, אשר מאפשר לנו להסביר את הסדר הפנימי של המסכת עצמה.